

# Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

*I distribution:*

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

*Göteborg:* Lars Lönnroth, Stina Hansson

*Lund:* Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

*Stockholm:* Ingemar Algulin, Anders Cullhed

*Uppsala:* Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

*Redaktörer:* Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

*Inlagans typografi:* Anders Svedin

Utgiven med stöd av

*Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet*

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by  
Elanders Gotab, Stockholm 2001

# Recensioner av doktorsavhandlingar

Eva Hemmungs Wirtén, *Global Infatuation. Explorations in Transnational Publishing and Texts. The Case of Harlequin Enterprises and Sweden* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 38). Uppsala 1998.

Eva Hemmungs Wirténs avhandling är i sanning en tidsenlig produkt, främst genom sin anknytning till en rad tendenser i senare decenniernas samhälls- och kulturdebatt: intresset för populärkultur, för kvinnolitteratur, för fenomen som "globalisering" och "amerikanisering" osv. Att avhandlingen är skriven på engelska, "the lingua franca of the world", ligger i sakens natur.

I centrum för avhandlingen står det canadensiska bokförlaget Harlequin Enterprises, grundat 1949 och genom samarbete fr.o.m. slutet av 1950-talet med det engelska förlaget Mills & Boon en kopiöst framgångsrik leverantör av romantikböcker för främst kvinnliga läsare i olika åldrar och i olika delar av världen. Framför allt gäller EHW:s forskning det svenska dotterföretaget som de senaste två decennierna försett den svenska och skandinaviska marknaden med valda delar ur moderförlagets utgivning.

Enligt avhandlingens grundtanke behärskas världen alltmer av en angloamerikansk enhetskultur som dock måste anpassas efter förutsättningarna i de olika miljöer där den ska fungera. Huvudproblemet blir därmed växel-spelet mellan globalt och lokalt, överflyttningen av en anglosaxisk text till en besläktad men ändå annorlunda svensk kultur. Undersökningens nyckelbegrepp "trans-editing", symbiosen mellan översättning och redigering, sammanfattar karaktären av denna process.

Den metodiska apparaten kommer i stor utsträckning från Pierre Bourdieu, kultursociologernas senaste favorit. Aktörerna i EHW:s bok verkar alltså på ett autonomt romantikfält med samma utstötnings- och konsekreeringsmekanismer som den begränsade kulturproduktionens prestigeomsusade delfält. Men medan den stora produktionens fält i Bourdieus värld saknar all prestige p.g.a. dess kommersialisering gäller motsatsen det romantiska fältet enligt EHW: där växer anseendet med profiten. Påpekandet antyder att EHW:s modell hade vunnit på jämförelser med storheter långt bortom de kulturella fälten, t.ex. den privata företagsamhetens fält. Det är inte minst dess struktur och mekanismer som romantikfältet kopierar. Eller annorlunda uttryckt: ett autonomt romantiskt fält av den typ EHW beskriver kan

uppstå och blomstra främst i en miljö genomsyrad av värderingarna på företagsamhetens fält.

Otvivelaktigt fäster EHW uppmärksamheten på viktiga sidor av modernt kultur- och samhällsliv med sin avhandling. Otvivelaktigt är hon också väl inläst på både svensk och internationell globaliseringsdebatt och kapabel att knyta sina iakttagelser till denna debatt. Otvivelaktigt framstår EHW vidare som en energisk och ambitiös forskare när hon skaffar sig tillträde till den svenska harlequinfilialens sammanträdesrum, liksom när hon söker kontakt med organisationer och koryféeer i det amerikanska romantikfältet. Och otvivelaktigt vittnar det om berömvärd målmedvetenhet att skriva direkt för en internationell läsekrets; det borde antagligen fler svenska litteraturforskare göra. Avhandlingens största värde ligger kanske i dess belysning av vad som brukar kallas den svenska förlagsbranschens feminisering. Överhuvudtaget skildrar den en kvinnodominerad värld. Författare, förlagsredaktörer, läsare, alla är kvinnor. Men i maktpyramidens avlägsna topp sitter männen.

Otvivelaktigt finns det emellertid också problem med avhandlingen. Ett mindre sådant är just omständigheten att den riktas till en internationell publik som gjort att vissa avsnitt för en svensk läsare kan kännas något triviala och ytliga. Det gäller särskilt tredje kapitlets bokmarknadshistoriska översikt som må ha sitt värde för en icke-svensk läsare men där vi andra för det mesta bara nickar igenkännande.

Ett annat och större problem har att göra med själva ämnet: ett modernt företags sätt att arbeta. EHW har gjort studiebesök vid Harlequins huvudkontor i Toronto och därvid fått träffa vissa nyckelpersoner. Som framgått har hon framför allt haft kontakt med stockholmsfilialen vars personal tydligen beredvilligt ställt sig till förfogande för intervjuer; EHW har även kunnat följa vissa interna överläggningar om publicerings- och redigeringsfrågor. Men som hon själv påpekar har det varit fråga om en forskning helt på företagets villkor; man har inte släppt ifrån sig mer information än man velat och det som nått forskaren har säkerligen varit noggrant filterat. Det framgår indirekt att särskilt besöken i Toronto varit föga givande forskningsmässigt och interiörerna därifrån har blivit tämligen intetsägande, mer reportagemässiga än vetenskapliga.

Det hör å andra sidan till avhandlingens förtjänster att olikheterna mellan toronto- och stockholmskontoren blivit så väl belysta. Mot slutenhet och hierarkise-

ring på den transatlantiska arbetsplatsen står öppenhet och mindre hierarkiska arbetsformer på den svenska. Även om man har anledning att vara försiktig med kategoriska slutsatser, det rör sig ju också om en relation mellan centrum och periferi, förefaller det som om EHW här kan påvisa en viktig kulturskillnad.

Ett tredje, ännu viktigare problem gäller EHW:s attityd till sitt ämne. Vilka skarpa kritiska frågor har hon egentligen ställt till sina intervjuobjekt och samtalspartners? Det framgår inte och i mina ögon finns en tendens till idolisering av vissa av romantikfältets aktörer. Det blir något käckt att skriva romantikböcker och samtidigt undervisa vid "one of the most prestigious universities in the USA", liksom att söka förena rollerna av jäktande trebarnsmor och översättare och redaktör av harlequinromaner. En förklaring till den relativa kritiklösheten är möjligen EHW:s beroendeförhållande till den moderna ortodoxi inom populärkulturforskningen som säger att konsumtion av t.ex. romantikböcker är en sorts ifrågasättande av föräldrade sociala strukturer. Man kan hävda att EHW utsträcker resonemanget till att gälla även producenterna – också de framstår som friska normbrytare och gränsöverskridare.

Nyckelpersonerna i den process som EHW beskriver är stockholmskontorets förlagsredaktörer som bestämmer kommande utgivning, engagerar översättare och ger produkterna slutgiltigt passform. EHW kan här ge intressanta prov på diskussioner och överväganden som föregår de avgörande besluten, vi får värdefulla interiörer från den svenska romantikfabriken. Icke desto mindre framstår dessa romantikfältets maktbaryter som tämligen anonyma figurer; man kan alltså sakna en mer djupdimensionerad bild av dem. En väg att ge framställningen ökad konkretion hade varit att porträttera ett antal redaktörer ur olika aspekter: utbildning, litterär smak, syn på yrkesrollen, yrkesverksamhet före anställningen vid Harlequin, senare yrkesverksamhet för dem som lämnat kontoret osv. Belysning av sådana frågor hade enligt min mening även bidragit till vår förståelse av skeendet vid stockholmskontoret. EHW:s benägenhet att förbigå dem speglar vad som tycks vara ett ointresse för empiriska och historiska undersökningar överhuvudtaget. Resultatet har blivit en framställning som mer präglas av böjelse för svepande resonemang än av omsorg om den empiriska grund som kunde ha givit resonemangen substans.

Detta leder mig till ett fjärde problem med avhandlingen, dess disposition. I flera avseenden måste denna betecknas som mönstergill. Efter inledande bakgrundsteckning följer kapitel om romantikfältet, förlagets canadensisk-brittiska historia, svensk bokmarknad, stockholmskontoret, transederingsprocessen, två harlequinserier i närläsningsspektiv, avslutning. Som sagt ter sig denna uppläggning logisk och naturlig, från det stora

och generella förs vi mot det avgränsade och konkreta. Problemet är i mina ögon att transportsträckan blir alltför lång. De två slutkapitlen före konklusionen utgör avhandlingens kärna där EHW går in ett konkret material och kan ge självständiga bidrag till sitt ämne. Men då har bortemot två tredjedelar av avhandlingstexten förbrukats på just svepande översikter och resonemang utan större fördjupning. Det tredje kapitlets lägeskildring av svensk massmarknadslitteratur vid tiden för Harlequins entré t.ex. bygger såvitt jag kan se helt på sekundärlitteratur. EHW har inte utfört någon egen forskning och kan inte ge någon fördjupad bild av vad maktskiftet från föregångarna till Harlequin egentligen innebar.

Framför allt blir själva "maktövertagandet" på romantikfältet en ganska diffus tecknad process. Det nya förlaget tar snabbt kommandot och knäcker effektivt sina konkurrenter – ett skeende som oundvikligen väcker frågor: hur organiserades de kampanjer som gav så snabba resultat, vad antyder de om strategiska överväganden inom företagsledningen, utfördes några marknadsundersökningar, innebar hårdlanseringen av harlequinserierna något nytt i svensk förlagshistoria, innehöll böckerna något nytt i förhållande till föregångarna? Själva harlequin-konceptet kunde ha fått intensifierad belysning genom försök till dokumentation på dessa punkter. När EHW gjorde sin grundforskning hade en av redaktörerna varit med ända sedan starten och borde ha kunnat lämna upplysningar om arbetet i det viktiga begynnelseskedet. Men inget antyder att EHW gjort ansträngningar i den riktningen. Centrala frågor förblir här obesvarade.

Vilka resultat når då EHW i de de båda slutkapitel som utgör avhandlingens tyngdpunkt? I det kapitel, det näst sista före konklusionen, där begreppet "transediting" får konkret innebörd studerar hon bl.a. hur texten skrivs om p.g.a. av den svenska publikens förmodade okunnighet om vissa förhållanden: den antas inte känna till en viss amerikansk skådespelare, sakna närmare kunskaper om Shakespeares dramatik och vara obekant med staten Floridas geografi t.ex. Hon noterar även rena felöversättningar som kan bero på slarv under det snabba redigeringsarbetet men också på språklig osäkerhet. Detta är väl ganska triviala exempel som översättningsforskare i alla tider måste ha varit observanta på. Jag har svårt att se att EHW här kommer med något verkligt nytt.

Betydligt intressantare är de fall där texten enligt EHW omredigeras p.g.a. en skillnad i värderingar och ideal mellan ursprungsmiljö och mottagarmiljö. Uttryck för öppet kolonialt synsätt mildras eller stryks därför att de antas vara främmande för svenska läsare, grova sexuella skildringar retuscheras för att inte stöta den speciella läsarkategori till vilken romanens svenska version riktar sig. Visserligen kan det vara frestande att övertolka innebörden i sådana förändringar; inte sällan gäller det

t.ex. att pressa in texten i ett mer begränsat omfång än originalutgåvans vilket framtvingar strykningar. Jag tycker ändå att EHW för det mesta lyckas visa att omskrivningar och strykningar av den senare typen verkligen har signifikans. Synd bara att dessa exempel är så pass få. Hennes poäng hade fått ökad tyngd om hon givit större utrymme åt dem än åt de mer triviala fallen. Även här skulle alltså en tyngdpunktsförskjutning, ändrade proportioner inom framställningen, ha gjort denna mer övertygande.

Slutkapitlets försök att ge en någorlunda heltäckande bild av harlequintexten bygger på läsning av 56 romaner i två serier, en amerikansk och en brittisk, samt av två hela författarskap. Ambitionen är, om jag förstår EHW rätt, både att genomföra en läsning fokuserad på transederingsprocessen och att anlägga ett författarorienterat perspektiv. Siktet är genomgående inställt på konfliktmönster, nyckelbegrepp som "relationships, professional careers, children, and sexuality" samt karaktärsteckning. Det är ett ambitiöst program som kräver en noga genomtänkt struktur men EHW lever knappast upp till alla sina målsättningar. Vad "transediting reading" egentligen innebär ter sig oklart för mig och det författarorienterade perspektivet blir det i mina ögon heller inte mycket av. EHW hamnar alltför ofta i en refererande framställning med inströdda kommentarer men utan egentlig slutsummering. Däremot, och det är givetvis mycket nog, lyckas hon ge en klar föreställning om romanernas olika kvinnotyper, deras konflikter och den roll som de nämnda nyckelbegreppen därvid spelar.

Slutsatsen att de två serierna uttrycker en kulturskillnad mellan nordamerikanskt och brittiskt är intressant men kunde ha underbyggts bättre. EHW lägger sig här nära en stereotyp om det öppna demokratiska USA och det hierarkiska Europa med anor långt tillbaka i historien – men i uppenbar motsättning till avhandlingens bild av atmosfären på förlagets arbetsplatser i Nordamerika resp. Sverige. "It should be noted here", skriver hon, "that to a much greater degree than those originating in Britain, have North American series promoted an 'egalitarian' world-view and a recognition of more 'feminist' values, challenging any attempt to locate 'Americanized' popular culture as the ultimate preserver of old values and hierarchies." (s. 195) Även i detta fall är EHW uppenbarligen djupt påverkad av den populärkultur-forskningens senaste huvudtrend som, under betoning av konsumtionens konstruktiva aspekter, föreskriver en mer optimistisk hållning än tidigare. När detta synsätt lanserades hade det utan tvekan berättigande som reaktion mot en då förhärskande ortodoxi. Men tiden borde snart vara mogen att ägna även denna reaktion en kritisk granskning.

Jag har försökt visa att viktiga frågor om förlaget Harlequin och dess produkter ännu återstår att belysa. De

bästa uppslagen till denna belysning finns i EHW:s avhandling som alltså ger en gedigen grund för fortsatt forskning. Framställningen lockar inte sällan till motsägelser men bidrar just därigenom till att föra diskussionen vidare. Vilket betyder att det är en stimulerande bok att ta ställning till.

Lars Wendelius

Niklas Schiöler, *Koncentrationens konst. Tomas Tranströmers senare poesi*. Bonniers. Stockholm 1999.

Niklas Schiölers doktorsavhandling består av sju kapitel samt en inledning och ett slutord. Av de sju kapitlen har sex ett citerat uttryck eller en återgiven diktrad som beståndsdel i rubriken. Att Niklas Schiöler inte beträder alldeles jungfrulig mark framgår redan av det faktum att de första rubricitat som läsaren stöter på känns igen från titlar på andra litteraturvetenskapliga studier. Torsten Rönnerstrand har nyttjat "Trött på alla som kommer med ord" och Joanna Bankier "Jag är inte tom, jag är öppen". Att olika forskare väljer att fokusera samma formuleringar skulle kunna vara resultat av osjälvständighet, koagulering i synsätt. Men så är det knappast i det här fallet. Repriserna kan i stället ses som ett uttryck för att ifrågavarande författarskap är till ytterlighet koncentrerat, har ett starkt begränsat textomfång och några mycket tydliga fixeringspunkter. Med andra ord att det är präglad av just den omständighet som Niklas Schiöler har velat uppmärksamma. Hans avhandling heter *Koncentrationens konst* med undertiteln *Tomas Tranströmers senare poesi*.

Hur tacklar Schiöler då sitt ämne? I "Inledning" uppehåller han sig vid Tomas Tranströmers ryktbarhet och genomslag. Alla som har bläddrat i Lennart Karlströms Tranströmer-bibliografi vet att denne poet är översatt till hur många språk som helst. Schiöler tillför uppgifter som är ägnade att förbluffa, till exempel att diktsamlingen *Sorgegondolen* från 1996 innan den förelåg på svenska fanns publicerad på engelska, tyska, spanska, holländska, polska och slovakiska och att den ungefär samtidigt med att den utkom på svenska också gavs ut på bengaliska, danska, franska och norska. Mot bakgrund av dylika upplysningar blir Tranströmer beskriven som aktör på "den globala scenen", sägs han ha "global status".

(I förbigående skulle jag vilja reservera mig mot detta språkbruk. Man kunde nästan få för sig att Tranströmer är en Kofi Annan eller en Tony Blair, åtminstone en Madonna eller en Figo. Men det är han inte. Ryktbarhet inom poesi betyder något annat och baseras på andra mekanismer. Världspoet blir man genom att bli innesluten i ett kollegialt nätverk. Jag kommer att tänka på Ezra Pounds ord om att det krävs 100 människor och bara 100 människor för att skapa en civilisation.)